

Уплыў наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС на ажыццяўленне дзяржаўнай экалагічнай палітыкі ў БССР (1986–1991 гг.): гістарыяграфія пытання

Я.І. ЗАВАЦКІ

Артыкул прысвечаны гістарыяграфіі пытання ўплыву чарнобыльскай катастрофы на ажыццяўленне дзяржаўнай экалагічнай палітыкі ў БССР у гады гарбачоўскай перабудовы. Падкрэсліваецца, што ў гістарыяграфіі савецкага і постсавецкага часу адсутнічаюць навуковыя працы па выключна даследуемай праблеме. Сцвярджаецца, што эфектыўнасць барацьбы з радыяцыйным бедствам на мяжы 1980–1990-х гг. вычэрпвалася працяглым утойваннем вынікаў аварыі, адсутнасцю досведу супрацьстаяння вынікам тэхнагеннай пагрозы і навуковых колаў, якія спецыялізаваліся на пытаннях радыяцыйнай бяспекі, радыяцыйнай медыцыны і радыябіялогіі.

Ключавыя словы: чарнобыльская катастрофа, экалагічная палітыка, радыяактыўнае забруджванне, радыяцыйная бяспека, БССР.

The article is devoted to the historiography of the issue of the impact of the Chernobyl disaster on the implementation of state environmental policy in the BSSR during the years of Gorbachev's perestroika. It is emphasized that there are no scientific papers on the exclusively investigated problem in the historiography of the Soviet and post-Soviet times. It is argued that the effectiveness of combating the radiation disaster at the turn of the 1980s and 1990s was exhausted by the prolonged concealment of the results of the accident, the lack of experience in countering the results of man-made threats and scientific circles that specialized in radiation safety, radiation medicine and radiobiology.

Keywords: Chernobyl disaster, environmental policy, radioactive contamination, radiation safety, the BSSR.

Уводзіны. На дадзены момант у гістарыяграфіі савецкага і постсавецкага часу адсутнічаюць навуковыя працы, прадметам даследавання якіх выступала б вывучэнне ўплыву чарнобыльскай катастрофы на правядзенне дзяржаўнай экалагічнай палітыкі ў БССР у перыяд гарбачоўскай перабудовы. Пастаўленая праблема з'яўляецца асобным аспектам у даследаваннях як гуманітарнага, так і прыродазнаўчага характару. Даследаванне ўздзеяння наступстваў тэхнагеннай аварыі на навакольнае асяроддзе патрабуе аналізу дзяржаўных захадаў у гэтым напрамку, заканатворчай дзейнасці і навуковых распрацовак.

Асноўная частка. Найбольш грунтоўнай у беларускай навуцы гістарычнай працай па пытаннях змагання эліты БССР з вынікамі тэхнагеннай аварыі з'яўляецца артыкул У. Навіцкага, прысвечаны праблеме пераадолення ў Беларусі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС за 1986–2011 гг. Навуковец адзначае, што на працягу некалькіх гадоў з моманту аварыі саюзнае і рэспубліканскае кіраўніцтва ажыццяўляла палітыку змоўчвання рэальнага стану радыяактыўнага забруджвання і яго ўплыву на здароўе насельніцтва [1, с. 6]. Толькі 30 мая 1989 г. інфармацыя аб радыяцыйным становішчы перастала быць сакрэтнай, а з другой паловы 1989 г. мапы радыяцыйнай забруджанасці былі надрукаваны ў прэсе [1, с. 5]. З таго ж года, адзначае навуковец, у БССР пачалося і заканатаўчае афармленне пытанняў, датычных пераадолення наступстваў тэхнагеннай катастрофы [1, с. 7]. Таксама ў артыкуле У. Навіцкага звяртаецца ўвага на тое, што аварыя на Чарнобыльскай АЭС стала штуршком да распрацоўкі навуковых мерапрыемстваў для зніжэння негатыўнага ўплыву радыяцыйнага забруджвання на чалавека і экасістэму [1, с. 20]. У цэлым, згодна з даследчыкам, меркаванні беларускіх навукоўцаў браліся пад увагу пры прыняцці дзяржаўных праграм па пераадоленні наступстваў катастрофы, законаў і ўрадавых рашэнняў [1, с. 23].

Пытаннем змагання беларускай улады з наступствамі аварыі на Чарнобыльскай АЭС напрыканцы існавання БССР і ў першыя гады дзяржаўнай незалежнасці прысвечана манаграфія канадскага гісторыка Д. Марплза «Беларусь: ад савецкай улады да ядзернай катастрофы». Навуковец адзначае, што БССР, якая прыняла на сябе асноўную масу

радыеактыўных ападкаў, была найменш падрыхтаванай сярод пацярпелых рэспублік для пераадолення наступстваў катастрофы, як з матэрыяльнага, так і з палітычнага пункта гледжання [2, с. 40]. Палітычны фактар навуковец тлумачыць адносна адсутнасцю нацыянальнай свядомасці ў Беларусі, якая дазволіла б рэспубліканскай эліце праявіць ініцыятыву ў змаганні з вынікамі тэхнагеннай аварыі, не азіраючыся на саюзны цэнтр. «Беларусы ў цэлым не дзейнічалі і не рэагавалі як нацыя. Тыя, хто быў здольны на такі адказ, не займалі высокіх пастоў. Народжаная нацыя магла б адрэагаваць на катастрофу такога маштабу, зрынуўшы ранейшыя ўлады і стварыўшы новы рэжым, арыентаваны далей ад Масквы. Рэспубліка Беларусь не знаходзілася ў такой сітуацыі. Як нацыя, цалкам інтэграваная ў савецкі лад, як паслухмяная рэспубліка Савецкага Саюза, яе лідары, як і ў мінулым, чакалі загадаў. Захады, прынятыя паспешліва і запознена з 1991 г., былі далёка не ўсеабдымнымі», – сцвярджае Д. Марплз [2, с. 127].

Рэакцыю беларускага кіраўніцтва на чарнобыльскую катастрофу даследчык падзяляе на два этапы. У перыяд з 1986 да вясны 1989 гг. задача вырашэння тэхнагеннага бедства знаходзілася ў сферы адказнасці ўрадавай камісіі на саюзным узроўні. Інфармацыя ж аб наступствах аварыі на стан здароўя насельніцтва была афіцыйна засакрэчана. Аднак без скрупулёзнага ведання дакладнай тэрыторыі выпадзення радыеактыўных ападкаў беларуская эліта не магла сфармуляваць праграму, якая вызначала б жыхароў якіх раёнаў неабходна эвакуаваць, а якіх пакінуць на месцах пры пэўных узроўнях радыяцыі. Перыяд з 1989 да 1991 гг., паводле Д. Марплза, характарызуецца большай адкрытасцю адносна праблем катастрофы на саюзным узроўні. Гэта дазволіла прыняць шэраг чарнобыльскіх законаў і зацвердзіць Дзяржаўную праграму па ліквідацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС. Даследчык падкрэслівае, што сама праграма была выканана толькі часткова. Па-першае, гэта было абумоўлена вялікімі памерамі тэрыторыі, куды вылучаліся дзяржаўныя сродкі для аказання дапамогі ахвярам катастрофы. Па-другое, з-за распаду СССР чарнобыльскія сродкі, якія вылучаліся Масквой, былі пераразмеркаваны, і Беларусь атрымала толькі 4 адсоткі гэтых сродкаў [2, с. 45–46].

Навуковец звяртае ўвагу, што эліта БССР апынулася няўмелай і непадрыхтаванай адносна праблемы змагання з наступствамі катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Па-першае, новыя месцы пражывання для перасяленцаў часта выбіраліся без уважлівага вывучэння мясцовага асяроддзя, таму здараліся выпадкі будаўніцтва сацыяльна-культурных аб'ектаў на тэрыторыі з высокім узроўнем радыяцыйнага забруджвання [2, с. 56]. Па-другое, выявілася недастатковая якасць медыцынскай дапамогі ахвярам у пацярпелых раёнах. У прыватнасці, урачы не былі дасведчаны наконт характэрных рыс экалагічнай абстаноўкі ў БССР [2, с. 50]. Па-трэцяе, пры ажыццяўленні эвакуацыі насельніцтва з забруджаных раёнаў беларускія ўлады належным чынам не ўлічылі шматлікія адмоўныя аспекты гэтага працэсу. Так, масавае перасяленне ахвяр тэхнагеннай катастрофы прыводзіла да скарачэння сярэдняй працягласці жыцця (з-за павышанага стрэсу і змянення ладу жыцця) і паніжэння якасці жыцця ў новым асяроддзі пражывання [2, с. 53].

Найбольш важкі ўнёсак у даследаванне праблемы ўплыву чарнобыльскай катастрофы на ажыццяўленне дзяржаўнай экалагічнай палітыкі ў БССР у перыяд гарбачоўскай перабудовы сярод беларускіх даследчыкаў унеслі юрысты-навукоўцы: А. Бабылёў, С. Балашэнка і Дз. Дземічаў [3], [4]. У дадзеным рэчышчы неабходна, перш за ўсё, узгадаць навучальны дапаможнік А. Бабылёва і С. Балашэнкі «Пытанні агульнай тэорыі экалагічнага права». Аўтарамі падкрэслена, што стварэнне прававых асноў для ажыццяўлення мерапрыемстваў, звязаных з мінімізацыяй адмоўных наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС, было зацягнута па віне саюзных органаў улады, іх нежаданнем прымаць кардынальныя захады ў барацьбе з вынікамі тэхнагеннай катастрофы, імкненнем схваць сапраўдную інфармацыю ад жыхароў пацярпелай тэрыторыі [3, с. 109–110].

Навукоўцы адзначаюць, што складанае становішча шмат у чым з'яўлялася следствам адсутнасці паўнамоцнага дзяржаўнага органа, які адказваў бы за рэалізацыю захадаў па абароне насельніцтва ад наступстваў трагедыі. У гэтай сувязі яны прапануюць стварэнне адмыслова ўпаўнаважаных органаў па забруджанай тэрыторыі, якія падпарадкоўваліся б непасрэдна Дзяржаўнаму камітэту БССР па праблемах катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Іх задачай з'яўлялася б захаванне ўсталяванага прававога рэжыму для тэрыторыі з узроўнем

радыяцыйнага забруджвання ад 15 Кі/кв. км і вышэй, ажыццяўленне абарончых, аднаўленчых і прыродаахоўных мерапрыемстваў і г. д. Акрамя гэтага, А. Бабылёў і С. Балашэнка выступаюць за падрыхтоўку і прыняцце адмысловага нарматыўнага акта за парушэнне чарнобыльскага заканадаўства [3, с. 110, 112].

Аўтары звяртаюць увагу на хібы чарнобыльскага заканадаўства. Гэта датычылася базавых палажэнняў аб прававым статусе забруджанай тэрыторыі, якія былі вызначаны ў Дзяржаўнай праграме па пераадоленні наступстваў у Беларускай ССР катастрофы на Чарнобыльскай АЭС на 1990–1995 гг., зацверджанай Вярхоўным Саветам БССР ад 26 кастрычніка 1989 г. Аднак гэтыя палажэнні насілі настолькі агульны і супярэчлівы характар, што не давалі канкрэтнага ўяўлення аб прававым рэжыме пацярпелай тэрыторыі. Напрыклад, у БССР было вызначана скончыць у 1991 г. перасяленне насельніцтва, якое пражывала на тэрыторыі з забруджанасцю 15 Кі/кв. км, а вытворчасць прадукцыі спыніць з 1991 г. з радыеактыўным забруджваннем вышэй за дапушчальныя ўзроўні, нягледзячы на шчыльнасць забруджвання сельгасугоддзяў. Такім чынам, за аснову бралася не бяспека здароўя насельніцтва, якое заставалася на забруджанай тэрыторыі, а якасць вырабляемай прадукцыі.

Нявызначанасць прававога рэжыму забруджанай зоны прывяло да масавага распаўсюджвання радыенуклідаў па ўсёй тэрыторыі БССР. Гэта адбывалася праз распаўсюджванне вырабляемай у рэспубліцы забруджанай прадукцыі, перавозку жывёлы на адкорм у чыстыя раёны, перакідку тэхнікі, якой карысталіся ў забруджанай зоне, іншага абсталявання, металалому, вываз забруджанай маёмасці. Непрыняцце ў пацярпелых раёнах прыродаахоўных захадаў прыводзіла да распаўсюджвання радыенуклідаў шляхам стыхій і прыродных з'яў. У гэтай сувязі А. Бабылёў і С. Балашэнка выказваюць меркаванне аб слушнасці распрацоўкі і прыняцця Закона аб выкарыстанні і ахове радыеактыўна забруджанай тэрыторыі [3, с. 113–114].

Сінтэз дзяржаўных і юрыдычных захадаў у змаганні з вынікамі тэхнагеннай аварыі даследуецца ў манаграфіі Дз. Дземічава «Чарнобыльская катастрофа: дзяржаўна-прававыя праблемы пераадолення наступстваў». Навуковец адзначае, што на момант узнікнення радыяцыйнага бедства ў заканадаўстве Савецкага Саюза і савецкіх рэспублік адсутнічалі нарматыўныя акты, якія рэгулявалі праваадносіны ва ўмовах катастроф і якія прадугледжвалі базавую маральную, матэрыяльна-духоўную і прававую абарону грамадзяніна ў экстрэмальнай сітуацыі [4, с. 25–26]. Заканадаўчы працэс у пацярпелых ад чарнобыльскай катастрофы савецкіх рэспубліках даў першыя станоўчыя вынікі толькі да 1991 г. У гэтым жа годзе былі прыняты Закон БССР «Аб сацыяльнай абароне грамадзян, якія пацярпелі ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС», Закон Рэспублікі Беларусь «Аб прававым рэжыму тэрыторый, якія падвергліся радыеактыўнаму забруджванню ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС» [4, с. 28].

У 1986–1989 гг. органы дзяржаўнай улады ў пытаннях мінімізацыі наступстваў тэхнагеннай катастрофы недаацэньвалі маштабы аварыі на Чарнобыльскай АЭС, не прымалі своечасовыя захады па распрацоўцы і ажыццяўленні дзяржаўнай канцэпцыі пражывання насельніцтва ў бяспечных умовах, прытрымліваліся працяглай і недаравальнай сакрэтнасці вакол чарнобыльскай трагедыі, не афішавалі праўдзівую інфармацыю аб сапраўдным становішчы тэрыторый, забруджаных радыеактыўнымі выкідамі [4, с. 54].

Аўтар манаграфіі ў дзейнасці саюзнага цэнтра і пацярпелых ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС савецкіх рэспублік па рэалізацыі функцыі пераадолення наступстваў тэхнагеннай катастрофы вылучае тры этапы: 1) красавік 1988 г. – снежань 1988 г.; 2) студзень 1989 г. – жнівень–верасень 1991 г.; 3) канец 1991 г. – сучасны этап [4, с. 56].

Для першага этапу было характэрна правядзенне дзяржаўнымі органамі абарончых мерапрыемстваў, накіраваных, галоўным чынам, на вырашэнне кароткатэрміновых задач. Да таго ж, гэтыя задачы мелі як правіла лакальны характар і іх экалагічная абгрунтаванасць у хуткім часе зжыла сябе [4, с. 60].

Адметнасцю другога этапу з'яўляецца больш пільная ўвага саюзных і рэспубліканскіх дзяржаўных органаў да чарнобыльскіх праблем. У сакавіку 1989 г. была прынята пастанова ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР «Аб распрацоўцы рэспубліканскай комплекснай праграмы на 1990–1995 гг. па ліквідацыі на тэрыторыі рэспублікі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС».

Двойчы (у чэрвені і ліпені 1989 г.) праект праграмы разглядаўся на Бюро ЦК і быў прадстаўлены ў ліпені 1989 г. на 11-й сесіі Вярхоўнага Савета БССР XI склікання. Дапрацаваны варыянт праграмы быў зацверджаны ў кастрычніку 1989 г. на 12-й сесіі Вярхоўнага Савета БССР XI склікання [4, с. 65–66]. У 1990–1991 гг. з мэтай каардынацыі намаганняў дзяржаўных органаў рэспублікі па мінімізацыі вынікаў чарнобыльскай трагедыі быў створаны Дзяржаўны камітэт БССР па праблемах наступстваў катастрофы на ЧАЭС на чале з намесніка старшыні ўраду [4, с. 68].

Аднак захады, накіраваныя на змаганне з наступствамі чарнобыльскай катастрофы, падкрэслівае Дз. Дземічаў, аказаліся недастатковымі, а часам і непаслядоўнымі. Таму ў ліпені 1990 г. у парадак дня 1-й сесіі Вярхоўнага Савета БССР XII склікання было ўнесена пытанне аб захадах па паскарэнні рэалізацыі Дзяржаўнай праграмы па ліквідацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС. Пры разглядзе дадзенага пытання на парламенцкай сесіі праца рэспубліканскага ўрада была прызнана нездавальняючай, БССР была аб'яўлена зонай нацыянальнага экалагічнага бедства, рашэнне Вярхоўнага Савета УССР аб закрыцці Чарнобыльскай АЭС не пазней за 1992 г. знайшло падтрымку беларускіх дэпутатаў. Назва самой праграмы, паколькі яна недастаткова выражала сутнасць праблемы, была трохі перафармулявана і стала гучаць як «Дзяржаўная праграма па пераадоленні наступстваў у Беларускай ССР катастрофы на Чарнобыльскай АЭС на 1990–1995 гады» [4, с. 70, 72].

Напрыканцы другога этапу ажыццяўлення функцыі пераадолення наступстваў чарнобыльскай катастрофы дзяржаўнае кіраванне ў адпаведнасці з прынятымі рэспубліканскімі законамі аб сацыяльнай абароне грамадзян, аб прававым рэжыме тэрыторый, якія падвергліся радыеактыўнаму забруджванню, насілі ўжо не лакальны, а глабальны характар. Непасрэдна дзяржаўнае кіраванне стала больш сістэмным і пастаянным, характарызавалася ўзмоцненым імкненнем органаў улады эфектыўна ўздзейнічаць на працэсы, выкліканыя аварыяй на Чарнобыльскай АЭС [4, с. 80–81].

Аналіз сацыяльна-псіхалагічнай карціны беларускага грамадства, якая склалася ў выніку тэхнагеннай катастрофы, ажыццявіў Я. Бабосаў у манаграфіі «Чарнобыльская трагедыя ў яе сацыяльных вымярэннях». На яго меркаванне, аварыю на Чарнобыльскай АЭС нельга разглядаць выключна з п. гл. радыялогіі і радыяцыйнай бяспекі. Наступствы катастрофы самым сур'ёзным чынам закранулі ўсе сферы жыццядзейнасці пацярпелых тэрыторый, уключаючы палітычныя, сацыяльныя і эканамічныя аспекты, і з'явіліся вельмі моцным дэструктыўным фактарам [5, с. 14].

У цэлым, даследчык вылучае групу фактараў, якія на першапачатковым і найбольш трывожным этапе наступстваў чарнобыльскай трагедыі аказалі магутнае стрэсагеннае ўздзеянне на людзей. Да гэтых негатыўных фактараў ён адносіць некампетэнтнасць [5, с. 90]. Яна праявілася ў тым, што паводле ўказанняў саюзнага кіраўніцтва быў зацверджаны варыянт лакальнага кіравання экстрэмальнай сітуацыяй на Чарнобыльскай АЭС і прылеглай да яе тэрыторыі. Пры гэтым былі пакінуты па-за ўвагай распаўсюджанасць негатыўных наступстваў катастрофы на вялікую адлегласць і прыхаваная небяспека для сотняў тысяч і мільёнаў людзей. Аднак нават пры лакальным кіраванні наступстваў аварыі было дапушчана шмат некампетэнтных і нядбайных распараджэнняў. Напрыклад, 11 мая 1986 г. на нарадзе ў Старшыні Савета Міністраў БССР М. Кавалёва мясцовым арганізацыям было загадана неадкладна прыступіць да будаўніцтва асфальта-бетонных пакрыццяў на вуліцах і праездах у 30-кіламетровай зоне, то бок на тэрыторыі абавязковага і першачарговага адсялення.

Акрамя гэтага, ажыццяўляліся невуцкія ўхіленні ад дзеянняў, якія былі неабходны для змяншэння дозы апрамянення людзей. Так, адразу ж пасля выбуху атамнага рэактара не былі ўведзены адмысловыя рэжымы паводзін людзей у радыеактыўна забруджанай зоне, не была рэалізавана масавая прафілактыка супраць уздзеяння на арганізм радыеактыўнага еду, не былі вызначаны маштабы сапраўды неабходнага адсялення, чыніліся перашкоды ініцыятарам неарганізаванай эвакуацыі, аж да пазбаўлення партыйнага білета і працоўнага месца. Больш за тое, насуперак абставінам, выкліканым радыяцыйным забруджваннем, мясцовыя ўлады працягнулі сельскагаспадарчыя працы ў моцна пацярпелых раёнах, масава выводзілі людзей на першамайскія дэманстрацыі і г. д. Падобная кіраўніцкая некампетэнтнасць садзейнічала распаўсюджванню радыяцыйнай небяспекі на больш шырокія тэрыторыі і масы насельніцтва [5, с. 92–93].

Уздзеянне наступстваў тэхнагеннай аварыі на народную гаспадарку Беларусі ў савецкі і постсавецкі час даследуецца Г. Лычам і З. Пацеевай у манаграфіі «Чарнобыльская катастрофа: сацыяльна-эканамічныя праблемы і шляхі іх вырашэння». Даследчыкі сцвярджаюць, што ў рэспубліцы на момант аварыі на Чарнобыльскай АЭС фактычна не аказалася ні навуковых напрацовак, якія дазволілі б у найбліжэйшы час ацаніць нанесены ёй сацыяльна-эканамічны ўрон, распрацаваць і навукова абгрунтаваць сістэму эфектыўных захадаў па яго мінімізацыі, ні патрэбнай у гэтай справе колькасці высокакваліфікаваных навукоўцаў.

Становішча сур'ёзна пагаршалася надта абмежаваным вылучэннем сродкаў на правядзенне эканамічных даследаванняў чарнобыльскіх праблем. Як правіла, яны не перавышалі двух адсоткаў ад агульнай сумы бюджэтных расходаў у рамках Дзяржаўнай праграмы па пераадоленні наступстваў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Дадатковыя цяжкасці ў правядзенні адзначаных вышэй даследаванняў стварала і афіцыйная статыстыка. Прадстаўленая ў ёй інфармацыя толькі часткова адлюстроўвала як страты, якія панесла рэспубліка ў выніку катастрофы, так і велічыню рэальнага ефекту, які меўся на выхадзе шляхам выканання мерапрыемстваў па мінімізацыі адмоўных наступстваў аварыі. Г. Лыч і З. Пацеева тлумачаць гэта, у т. л., і віной ведамстваў, якія, каб схаваць прагалы ў сваёй дзейнасці, часам прадастаўлялі статыстычным органам ілжывую інфармацыю, якая скажала сапраўдныя аб'ёмы і эфектыўнасць праведзеных працаў [6, с. 5].

Як адзначана аўтарамі манаграфіі, напачатку на дзяржаўным узроўні была прадпрынята спроба максімальна прыменшыць рэальныя маштабы катастрофы і аб'ёмы нанесенай ёй шкоды. Партыйна-дзяржаўная эліта Беларусі пераконвала сваіх суайчыннікаў і ўсю суветную грамадскасць, што краіна цалкам самастойна можа справіцца з уласнай бядой, таму, маўляў, ніякай дадатковай дапамогі не патрэбна. Услед гэтай палітыцы мясцовыя кіраўнікі і гаспадарнікі былі вымушаны хаваць сапраўдныя памеры ўрону, які панеслі мясцовае насельніцтва, вытворчая сфера, навакольнае асяроддзе. У адваротным выпадку ім прыйшлося б прызнаць сваю бездапаможнасць у вырашэнні як мага хутчэйшага пераадолення адмоўных наступстваў чарнобыльскай трагедыі, што пагражала ім сур'ёзнымі непрыемнасцямі ў службовай кар'еры. Таму статыстычным органам нічога не заставалася як прытрымлівацца афіцыйных даных і абагульняць іх.

Атрыманню дакладнай інфармацыі аб рэальнай велічыні сацыяльна-эканамічнага ўрону, які панесла Беларусь у выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС, перашкаджалі і аб'ектыўныя прычыны. Перш за ўсё, адсутнасць распрацаванага цалкам комплексу неабходных мерапрыемстваў, якія дазволілі б мінімізаваць адмоўныя наступствы чарнобыльскай трагедыі. Гэта было абумоўлена як недахопам досведу змагання з дадзенай унікальнай з'явай, так і абмежаванымі магчымасцямі савецкай дзяржавы для ажыццяўлення абарончых мерапрыемстваў. Тым самым зараджалася перадумова для істотнага зніжэння велічыні дадатковых затрат на рэалізацыю захадаў у барацьбе з наступствамі тэхнагеннай катастрофы [6, с. 21–23].

Уздзеянне аварыі на Чарнобыльскай АЭС на дзяржаўную экалагічную палітыку ў БССР падчас гарбачоўскай перабудовы закранаецца ў шэрагу артыкулаў навукоўцаў-прыродазнаўцаў, падрыхтаваных для зборнікаў канферэнцый «Чарнобыль праз 20 гадоў» і «Чарнобыль: праз 30 гадоў» [7], [8]. Асноўным вынікам дзейнасці Інстытута радыебіялогіі НАН Беларусі ў вобласці мінімізацыі наступстваў катастрофы на ЧАЭС прысвечаны аднайменны артыкул групы супрацоўнікаў гэтага інстытута. У прыватнасці, у артыкуле закранаецца гісторыя функцыянавання прадстаўленай навукова-даследчай установы, пачынаючы з моманту яе стварэння на мяжы 1986–1987 гг. На ўрадавым узроўні інстытут быў аб'яўлены галаўной арганізацыяй па навуковым забеспячэнні вырашэнняў пытанняў, датычных ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. З моманту свайго заснавання Інстытут радыебіялогіі ўдзельнічаў у Комплекснай праграме СССР на 1986–1990 гг. па ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС па раздзелу I «Экалогія» і ў Праграме навукова-даследчых і вопытных работ устаноў Беларускай ССР у зоне адчужэння Чарнобыльскай АЭС на 1988–1990 гг. У 1988–1992 гг. Інстытут радыебіялогіі прымаў удзел у Дзяржаўнай саюзна-

рэспубліканскай праграме неадкладных захадаў па ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС, з 1990 г. – рэгульнае выкананне раздзела «Рашэнне доўгатэрміновых праблем радыебіялагічных наступстваў Чарнобыльскай катастрофы» Дзяржаўнай праграмы Рэспублікі Беларусь па пераадоленні наступстваў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. За папярэднія гады лабараторыямі інстытута быў атрыманы шэраг важных фундаментальных і прыкладных вынікаў, якія паслужылі навуковай базай для распрацоўкі абарончых захадаў пры мінімізацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы [9, с. 14–15].

Сацыяльна-эканамічным і псіхалагічным наступствам чарнобыльскай катастрофы ў Беларусі прысвечаны аднайменны артыкул супрацоўніка Акадэміі навук Рэспублікі Татарстан Р. Ільязава. Навуковец падкрэслівае, што першапачатковы этап тэхнагеннай катастрофы яскрава характарызаваўся негатыўнасцю дзяржаўных службаў, прэсы і шматлікіх пасадовых асобаў да дзейнасці па змаганні з бедствам у пацярпелых раёнах. На разгубленасць і заблытанасць, якія часта ўзнікалі, накладвалася распаўсюджванне розных чутак, некампетэнтных выказванняў, здагадак, што ў рэшце рэшт спараджала паніку. Адсутнасць дакладнай інфармацыі з боку ўладаў і нізкая радыёлагічная пісьменнасць сярод чыноўнікаў і спецыялістаў (медыкаў, настаўнікаў і журналістаў) прыводзіла да навукова-неабгрунтаваных і часам недарэчных чутак аб радыяцыйнай небяспецы, што садзейнічала з'яўленню панікі і радыяфобіі сярод насельніцтва [10, с. 302].

Вынікі і перспектывы навуковага вывучэння па мінімізацыі наступстваў радыяцыйнай аварыі сталі прадметам даследавання ў артыкуле, падрыхтаваным групай супрацоўнікаў Камітэта па праблемах катастрофы на Чарнобыльскай АЭС пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь і НАН Беларусі. Аўтары падкрэсліваюць, што на момант аварыі ў БССР практычна адсутнічалі навуковыя калектывы, якія спецыялізаваліся на пытаннях радыяцыйнай бяспекі, радыяцыйнай медыцыны і радыёэкалогіі. Навукоўцы Акадэміі навук, Міністэрства аховы здароўя, Дзяржапраграма і іншых рэспубліканскіх ведамстваў пачалі даследаванні літаральна з нуля. Вынікі гэтых даследаванняў паслужылі базай для прыняцця ўрадавых рашэнняў, у т. л. па адсяленні насельніцтва пацярпелых раёнаў, будаўніцтву новага жылля, нормах радыяцыйнай бяспекі і г. д. Яны былі выкарыстаны пры распрацоўцы «чарнобыльскага» заканадаўства, дзяржаўных праграм па мінімізацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы. У наступныя гады праца навукоўцаў паслужыла асновай усіх мерапрыемстваў у змаганні з наступствамі аварыі [11, с. 68].

Заклучэнне. Змаганне эліты БССР з наступствамі чарнобыльскай катастрофы насіла супярэчлівы і неадназначны характар, што наклала негатыўны адбітак на ажыццяўленне экалагічнай палітыкі ў рэспубліцы на мяжы 1980–1990-х гг. Дзейнасць дзяржаўных захадаў па чарнобыльскай праблеме ў адзначаны час зводзілася да мінімуму ў выніку ўтойвання праўдзівай інфармацыі аб выніках тэхнагеннай аварыі ў першыя тры гады пасля яе здарэння, нізкай кампетэнтнасці пасадовых асоб у пытаннях захавання радыяцыйнай бяспекі, а таксама адсутнасцю спецыялістаў у галінах радыяцыйнай медыцыны і радыебіялогіі. Выпраўленне адзначаных хібаў пачало назірацца ў 1989–1991 гг., што праявілася ў апублікаванні ў 1989 г. мап радыяцыйнай забруджанасці, прыняцці ў 1989 г. Дзяржаўнай праграмы ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС у Беларускай ССР на 1990–1995 гг., зацвярджэнні ў 1991 г. законаў «Аб сацыяльнай абароне грамадзян, якія пацярпелі ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС» і «Аб прававым рэжыму тэрыторый, якія падвергліся радыеактыўнаму забруджванню ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС». На мяжы 1986–1987 гг. быў створаны Інстытут радыебіялогіі АН БССР. У 1990 г. Вярхоўны Савет БССР аб'явіў рэспубліку зонай нацыянальнага экалагічнага бедства. Нягледзячы на прынятыя захады, сітуацыя з мінімізацыяй наступстваў чарнобыльскай катастрофы не выглядала аптымальнай з-за распаду СССР і спыненнем грашовай дапамогі з саюзнага бюджэту для патрэб Беларусі.

У савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі па пытанні ўплыву чарнобыльскай катастрофы на ажыццяўленне дзяржаўнай экалагічнай палітыкі ў БССР на мяжы 1980–1990-х гг. застаецца недадаследаваным генезіс і эвалюцыя правядзення экалагічных контрзахадаў і мерапрыемстваў па рэабілітацыі навакольнага асяроддзя. У дадзеным рэчышчы патрабуецца вывучэнне

працэсу дэактывацыі пацярпелых раёнаў, ажыццяўленне контрзахадаў па абароне сельскай гаспадаркі, водных і лясных рэсурсаў, а таксама дзейнасці дзяржаўных структур у гэтым накірунку, у першую чаргу Дзяржаўнага камітэта БССР па праблемах наступстваў катастрофы на ЧАЭС і Камісій Вярхоўнага Савета БССР XI і XII скліканняў па пытаннях ліквідацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС.

Літаратура

1. Навіцкі, У. І. Беларусь і Чарнобыль : 25 гадоў пераадолення наступстваў тэхнагеннай катастрофы / У. І. Навіцкі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2011. – № 11, 12. – С. 3–12, 20–25.
2. Marples, D. Belarus from Soviet Rule to Nuclear Catastrophe / D. Marples. – Edmonton : The University of Alberta Press, 1996. – 179 p.
3. Бобылев, А. И. Вопросы общей теории экологического права / А. И. Бобылев, С. А. Балашенко. – Минск : БГУ, 1991. – 123 с.
4. Демичев, Д. М. Чернобыльская катастрофа : государственные-правовые проблемы преодоления последствий / Д. М. Демичев. – Минск : Экоинформ, 1997. – 270 с.
5. Бабосов, Е. М. Чернобыльская трагедия в ее социальных измерениях / Е. М. Бабосов. – Минск : Право и экономика, 1996. – 151 с.
6. Лыч, Г. М. Чернобыльская катастрофа : социально-экономические проблемы и пути их решения / Г. М. Лыч, З. Г. Патева. – Минск : Право и экономика, 1999. – 296 с.
7. Чернобыль 20 лет спустя. Стратегия восстановления и устойчивого развития пострадавших регионов : материалы междунар. конф., Минск, 19–21 апр. 2006 г. ; отв. ред. В. Л. Гурачевский, А. В. Кувшинников. – Минск : Беларусь, 2006. – Ч. 1. – 164 с.
8. Чернобыль : 30 лет спустя: материалы междунар. науч. конф., Гомель, 21–22 апр. 2016 г. / Институт радиологии ; редкол.: И. А. Чешик [и др.]. – Гомель, 2016. – 464 с.
9. Чешик, И. А. Основные итоги деятельности Института радиобиологии НАН Беларуси в области минимизации последствий катастрофы на ЧАЭС / И. А. Чешик, Н. И. Тимохина, О. Л. Федосенко [и др.] // Чернобыль : 30 лет спустя материалы: междунар. науч. конф., Гомель, 21–22 апр. 2016 г. / Институт радиологии; редкол.: И. А. Чешик [и др.]. – Гомель, 2016. – С. 14–18.
10. Ильязов, Р. Г. Социально-экономические и психологические последствия чернобыльской катастрофы в Республике Беларусь / Р. Г. Ильязов // Чернобыль : 30 лет спустя : материалы междунар. науч. конф., Гомель, 21–22 апр. 2016 г. / Институт радиологии ; редкол.: И. А. Чешик [и др.]. – Гомель, 2016. – С. 301–304.
11. Цалко, В. Г. Итоги и перспективы научных исследований по минимизации последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС / В. Г. Цалко, В. Е. Шевчук, В. Л. Гурачевский, А. И. Лесникович // Чернобыль 20 лет спустя. Стратегия восстановления и устойчивого развития пострадавших регионов : материалы междунар. конф., Минск, 19–21 апр. 2006 г. ; отв. ред. В. Л. Гурачевский, А. В. Кувшинников. – Минск : Беларусь, 2006. – Ч. 1. – 164 с.

Белорусский государственный университет

Поступила в редакцию 25.10.2021